

Т.С. Тебегенов , Н.Т. Нұрпейісова* ,

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: nazirakz@mail.ru

ДРАМАТУРГИЯДАҒЫ ТАРТЫС ПСИХОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ КЕЙІПКЕРЛЕРДІ ДАРАЛАЙ МІНЕЗДЕУ ПОЭТИКАСЫ

Зерттеу жұмысында бүкіләлемдік сөз өнеріндегі әдеби тек түрі драма жанрларының (драма, трагедия, комедия) теориялық негізі драматургиядағы көркемдік жалғастық дәстүрінің тарихи-поэтикалық қалыптасу негіздері ғылыми жүйелене жаңаша қарастырылған. Драматургия туындыларының әдеби шығармашылық пен театрлық-сахналық қойылым тұтастығымен жүзеге асырылатын негізгі сипаты ғылыми тұжырымдалған. Туындыларын әдеби және театрлық-сахналық қойылым тұтастығымен жүзеге асырған классикалық драматургия тарихындағы көрнекті драматургтердің ұлттық және бүкіләлемдік театр өнерінің қалыптасуы мен дамуындағы шығармашылық маңызы бағаланған. Драматургияның поэтикалық заңдылықтары негізінде жазылған пьесалар композициясындағы әдеби поэтикалық сипат және қозғалыс іс-әрекеттері тәсілдерінің (монологтар, диалогтар, мимика, ремарка), сахналық-техникалық жабдықтардың (мизансцена, декорация, актерлерді гримдеу, сахналық киімдер, жарық беру, т.б.), шығармашылық тұлғалар (автор-драматург, қоюшы режиссер, актер) қызметтері тұтастығымен жүзеге асырылатындығы жан-жақты сипатталған.

Шекспирдің әдеби қызметі жиырма екі жылға жалғасқан болса, соның он екі жылы ең жемісті кезең саналады. Осы уақыт ішінде ол көркемдік тұрғыдан ең жоғары трагедияларын жазады. Тақырыбының байлығы, идеялық бағытының айқындығы және тұрмыстық оқиғалардың терең реалистік көрінісі Шекспир трагедияларын биік сатыға көтерді. Сол себепті оның драмалық шығармашылығы дүние жүзі театрларының сахнасында берік орнығып, бүгінгі күнге дейін көрермендерді толғандырып келеді. Ал әлем өркениетіндегі классикалық жанрлар үлгілерімен үндес туындыларымен өзіндік даму белестерінен өткен XX ғасырдың басындағы қазақ драматургиясына із қалдырған М. Әуезов трагедияларында да әлеуметтік-психологиялық тартыстың (конфликт) және кейіпкерлерді даралай мінездеудің поэтикалық-психологиялық ерекшеліктері айқын бейнеленген. Сондықтан классикалық драматургиядағы Виллиам Шекспирдің «Ромео мен Джульетта» және Мұхтар Әуезовтің «Қарагөз» трагедиялары – көркемдік дәстүр жалғастығы болып табылады. Бұл қаламгерлердің драматургиясындағы тартыс психологиясы мен кейіпкерлерді даралай мінездеу поэтикасын зерттеу әрқашан өзекті мәселе болмақ.

Түйін сөздер: классикалық драматургия, автор-драматург, қоюшы режиссер, актер өнері, тартыс психологиясы, кейіпкерлерді даралай мінездеу, көркемдік дәстүр жалғастығы.

T.S. Tebegenov, N.T. Nurpeisova*

Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: nazirakz@mail.ru

Psychology of conflict in drama and poetics of individualized characterization of characters

In the research work, the theoretical foundations of the literary only genre of drama genres in the world art of speech (drama, tragedy, comedy), the foundations of the historical and poetic formation of the tradition of artistic continuity in drama are scientifically systematized. The main character of the works of drama, carried out by the integrity of literary creativity and theatrical and stage production, is scientifically formulated. The creative significance of outstanding playwrights in the formation and development of national and world theatrical art in the history of classical drama, whose works were embodied in the integrity of literary and theatrical-stage production, was evaluated. In the composition of plays written on the basis of poetic laws of drama, it is described in detail that the literary poetic character and methods of motor actions (monologues, dialogues, facial expressions, Remarque), stage and technical equipment (mizansena, scenery, makeup of actors, stage clothing, lighting, etc.), the activities of creative personalities (author-playwright, director-director, actor) are carried out in integrity.

Shakespeare's literary activity lasted twenty-two years, of which twelve years are considered the most fruitful. During this time, he writes his highest tragedies from an artistic point of view. The rich-

ness of the theme, the clarity of the ideological direction and the deeply realistic expression of everyday events raised Shakespeare's tragedies to a high level. Therefore, his dramatic work has firmly established itself on the stage of theaters around the world and still excites the audience. And the tragedy of M. Auezov, whose works are in harmony with the examples of classical genres of world civilization, left an imprint on the Kazakh drama of the early XX century, which went through its own stages of development, clearly reflects the poetic and psychological features of socio-psychological conflict (conflict) and individual characterization of characters. Therefore, the tragedies of William Shakespeare's «Romeo and Juliet» and Mukhtar Auezov's «Karagöz» in classical drama are a continuation of the artistic tradition. In the drama of these writers, the study of the psychology of conflict and the poetics of individualized characterization of characters will always be an urgent problem.

Key words: classical drama, author-playwright, director, actor's art, psychology of struggle, individual characterization of characters, continuation of artistic traditions.

Т.С. Тебегенов, Н.Т. Нурпейсова*

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: nazirakz@mail.ru

Психология тяготения и поэтика индивидуализации характеров в драматургии

В исследовательской работе научно систематизированы основы историко-поэтического формирования традиции художественного продолжения в драматургии, теоретические основы жанров драмы (драма, трагедия, комедия) литературного вида в мировом словесном искусстве. Научно сформулирована основная характеристика произведений драматургии, реализуемая в целостности литературного творчества и театрально-сценической постановки. Оценено творческое значение в становлении и развитии национального и Всемирного театрального искусства выдающихся драматургов в истории классической драматургии, воплощавших произведения в цельность литературной и театрально-сценической постановки. Подробно описано, что в композициях пьес, написанных на основе поэтических законов драматургии, в целостности осуществляется литературно-поэтический характер и деятельность способов двигательной деятельности (монологи, диалоги, мимика, ремарка), сценическо-технического оборудования (мизансцена, декорации, гримирование актеров, сценическая одежда, освещение и т.д.), творческих личностей (автор-драматург, режиссер-постановщик, актер).

Если литературная деятельность Шекспира продолжалась двадцать два года, то двенадцать лет – самый плодотворный период. За это время он пишет свои самые высокие трагедии в художественном плане. Богатство темы, ясность идейного направления и глубокая реалистичность бытовых событий подняли шекспировские трагедии на высокую ступень. Именно поэтому его драматическое творчество прочно закрепилось на сценах театров всего мира и по сей день волнует зрителей. А в трагедиях М. Ауэзова, оставивших свой след в казахской драматургии начала XX века, прошедшей рубеж своего собственного развития, произведения, созвучные образцам классических жанров мировой цивилизации, ярко выражены поэтично-психологические особенности социально-психологической борьбы (конфликта) и индивидуализации характеров. Поэтому трагедия Уильяма Шекспира «Ромео и Джульетта» в классической драматургии и «Карагөз» Мухтара Ауэзова – это продолжение художественной традиции. Изучение психологии тяготения и поэтики индивидуализации характеров в драматургии этих писателей всегда остается актуальным.

Ключевые слова: классическая драматургия, автор-драматург, режиссер-постановщик, актерское искусство, психология перетягивания каната, индивидуализация персонажей, продолжение художественных традиций.

Кіріспе

Драматургия – элем өркениеті тарихындағы ежелгі дәуірлерде негізі қалыптасқан көркем-өнердің классикалық дәстүрлі саласы драманың теориялық негізі. Көркем әдебиет пен театр өнері салаларының тұтастығы сипатымен қалыптасқан драматургия жанрлары (драма, трагедия, комедия) туындыларының авторлары драматургтер мен олар жазған пьесалардың сахналық

қойылымдарын жүзеге асырушылардың (режиссерлер, актерлер) шығармашылық сабақтастық дәстүрі антикалық дәуірлерден басталып, қазіргі заманымызға ұласып отыр. Драматургия жанрлары туындыларының сюжеттік-композициялық құрылымды болуы – қалыптасқан классикалық поэтикалық ерекшелік. Сахналық қойылымға бейімделе жазылған драматургияның негізгі жанрларының туындыларында (драма, трагедия, комедия, трагикомедия) драматургтер

оқиғалардың ұлттық және жалпыадамзаттық тұрмыстық қарым-қатынастар жүйесіндегі үндестіктер мен қайшылықтар шындығын көркем шындық аясындағы поэтикалық жинақтау әдісін қолданады. Драматургия туындыларында адамзаттың көпғасырлық тарихындағы қалыптасқан қарама-қайшылықтардың күресі мен бірлігі қатарласқан тіршілік қозғалысының шындығы кейіпкерлер тұлғасын даралай мінездей бейнелейтін поэтикалық-психологиялық тәсілдермен (диалогтармен, монологтармен, қозғалыс іс-әрекеттерімен, мимикамен, ремаркалармен), сахналық-техникалық жабдықтаумен (мизансценалық, декорациялық, ремаркалық көріністер, жарық беру, актерлерді гримдеу, арнаулы киімдер кигізу, т.б.) жүзеге асырылады. Адамзат өркениетінің антикалық дәуірлерінде негізі қаланып, ежелгі, орта және кейінгі ғасырлар белестеріндегі қалыптасу, даму кезеңдерінде ұрпақтарға адамгершілік-эстетикалық тәлім-тәрбие берудің ықпалды құралы болып келе жатқан драматургия жанрлары сөз өнері мен театрлық-сахналық қойылым бірлігі тұтастығының классикалық дәстүрін мәңгіліктендіруінің жалғасуы өзекті мәселе болып қала бермек. Драматургия жанрларының қалыптасуындағы осы көркемдік дәстүр жүйесіндегі мынадай көрнекті драматургтердің әлем оқырмандарына-көрермендеріне танымал екендігі мәлім: Эсхилл (Грекия – б.з.д. 525-556 жж.), Софокл (Грекия – б.з.д. 496-406 жж.), Еврипид (Грекия – б.з.д. 480-406 жж.), Аристофан (Грекия – б.з.д. 445-385 жж.), Калидаса (Үндістан – б.д. V ғ.), В. Шекспир (Англия – 1564-1616 жж.), Кальдерон де ла Барка (Испания – 1600-1681 жж.), Пьер Корнель (Франция – 1606-1684 жж.), Жан Расин (Франция – 1639-1699 жж.), Жан Батист Поклен Мольер (Франция – 1622-1673 жж.), Иоганн Фридрих Шиллер (Германия – 1759-1805 жж.), Генрих Ибсен (Норвегия – 1828-1906 жж.), Бернард Шоу (Англия – 1856-1950 жж.) Бертольд Брехт (Германия – 1898-1956 жж.) және т.б.

Әлемдік драматургияның жанрлары дамуының көркемдік жалғастығына негізделген көрнекті қазақ драматург қаламгерлердің (Жүсіпбек Аймауытов, 1889-1930; Сәкен Сейфуллин, 1894-1937; Бейімбет Майлин, 1894-1937 жж.; Ілияс Жансүгіров, 1894-1937 жж.; Мұхтар Әуезов, 1897-1961 жж.; Сәбит Мұқанов, 1900-1973 жж.; Ғабит Мүсірепов, 1902-1985 жж.) туындылары классикалық қазақ драматургиясының алғашқы кәсіби негізін салды. Қазақ драматургиясының XX ғасырдың 70-90 – жылдары мен XXI ғасырдың

басындағы дамуы үдерісіндегі көрнекті драматург қаламгерлердің (Әбіш Кекілбаев, Дулат Исабеков, Асқар Сүлейменов, Қалихан Ысқақов, Сұлтанәлі Балғабаев, Роза Мұқанова, Серік Асылбекұлы, Жолтай Әлмашұлы, т.б.) туындылары да әлем әдебиетіндегі драматургия жанрларының дамуындағы классикалық үрдісті үндестіре отырып, жаңашылдықпен жалғастырып келеді.

Материал және әдістер

Әлемдік сөз өнерінің тарихындағы сөз арқауында аталған драматургтер пьесаларының поэтикалық ерекшеліктерін бағалауда талай іргелі еңбектерде жазылып келеді. Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихындағы Алаштың ағартушы ғалым-ұстазы Ахмет Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқышындағы» ғылыми тұжырымы бойынша драматургия шығармаларын «Айтыс-тартыс деп атап, туындылардағы оқиғалардың суреттелуі мен кейіпкерлердің бейнеленуіндегі негізгі іс-әрекеттерді «Біреу ұстасу жолында әлек болады, біреу азап шегеді. Біреу құр әуре болады. Кейбіреулердің айтқаны келіп, сөзі дұрыстыққа шығады» (А. Байтұрсынов, 2003:177) деп бағалап, пьесалар құрылысындағы айтыс-тартыстың – ұстасудың үш кезеңін атап көрсетеді: «Ұстасудың үш дәуірі болады: 1. Байланыс. 2. Шиеленіс. 3. Шешіліс. Ұстасудың бұл үш дәуірі күресу дәуірлері сияқты. Байланыс – балуандардың белдерін буынып, білектерін сыбанып, балтырларын түрініп, күреске шығып ұстасқаны есебіндегі дәуірі. Шиеленіс – балуандардың әдіс-амал, күш, өнер – бәрін жұмсап, қайрат қылып күресті қыздырған шағы сияқты дәуір. Шешіліс – балуандардың бірін-бірі жыққан мезгілі сияқты дәуір» (А. Байтұрсынов, 2003:179).

Кейіпкерлерінің бейнелену ерекшеліктеріне сәйкес драманы – «Әлектеніс», трагедияны – «Азаптаныс», комедияны – «Әуреленіс» деп атаған ғалым – ұстаздың ұлттық әдебиеттануға ғылыми негіз болған алғашқы теориялық-негіздемелік пікірі бойынша драматургия шығармаларын басқа әдеби тек жанрларынан даралап көрсететін басты ерекшелігі тартыстың (конфликт) психологиялық сипаты тұжырымдалды: «Уақиға көз алдымызда болып, адамдардың тіршілік жүзінде айтысып-тартысып өмір шеккенін көреміз. Тіршілік майданында адамдардың ақылы жеткенінше амалдап, қайратына қарай қару қылып, алысқаны, арбағаны, қуанғаны, жылағаны,

ойнағаны, күлгені, сүйінгені, күйінгені, жауласқаны, дауласқаны, бітіскені, жарасқаны өмір жүзіндегідей көрініп, көз алдыңнан өтеді. ...Асылында, айтыс-тартыс – ішкі ғалам мен тысқы ғаламның түйіскенін көрсететін сөз түрі» (А.Байтұрсынов, 2003:175-176). Ұстаз-ғалымның осы ғылыми тұжырымы кейінгі көрнекті зерттеушілер академик З.Қабдоловтың «Сөз өнері» (З.Қабдолов, 2014:449-459), академик Р.Нұрғалиевтің «Айдын: Қазақ драматургиясының жанр жүйесі» (Р.Нұрғалиев, 1991:10-572), т.б. зерттеушілердің еңбектерінде (4-7) жаңғыртыла дамытылды. Демек, тартыс (конфликт) – драматургия шығармаларының көркемдік желісін құрайтын негізгі поэтикалық ерекшелік.

Бұл орайда, әлемдік драматургияның сөз арқауындағы көрнекті драматург қаламгерлер туындыларындағы тартыс (конфликт) және кейіпкерлерді даралай мінездеу поэтикасына тән ортақ және шығармашылық өзіндік ерекшеліктерін байқаймыз. Мысалы, ағылшын әдебиетінің драматургиясындағы пьесаларымен, поэзиядағы сонеттерімен классикалық туындылар жазған В.Шекспирдің «Ромео мен Джульетта» (Аударған Ә.Кекілбаев) трагедиясындағы тартыс психологиясы және кейіпкерлерді даралай мінездеудегі ерекшеліктері оқырмандарды да, кейіпкерлерді де баурап келеді. Бес перделі трагедияның тақырыптық-идеялық арқауындағы негізгі тартыс – Верона князьдігіндегі Монтеки мен Капулетти әулеттері арасындағы бір-біріне жауыққан-өшіккен көзқарастар қайшылықтары негізінде жазылып, драматург В.Шекспирдің көркем шындық бейнелеулерімен суреттелген сахналық туынды. Драматург бұл трагедиясында халық аңызында баяндалатын XIV ғасырдағы Италияның солтүстік шығысындағы Верона қаласын, оны басқарған Бартоломео делла Скала есімді кісіні Эскал есімімен атап жазған. Драматург көптеген графтық, князьдік бөліктерден құралған мемлекеттік жүйе құрылымындағы аталған князьдіктің басшысы кейіпкер Эскалды халықтық бірлікті сақтаушы, дұрдараздықты, қақтығыстарды болдырмауға тырысушы тұлға тұғырында бейнелеген. Пьесаның прологындағы хордың жыр мәтіні арқылы көзқарастар қайшылықтарының салдарынан тайталасумен, қақтығысумен, бірақ бір жерде өмір сүріп жатқан адамдардың тартысты тұрмысы баяндалады:

Веронаның екі дүрдей ығайы мен сығайы,
Өлімсақтан қырғи қабақ, қым-қуыт дау арасы.
Текетірес тайталасқан ғұмыр кешіп ұдайы

Бас жарылып, көз шығарып, күнде дал-дал жағасы.
Екі әулеттің ұл мен қызы көңілдері қосылып,
Опа таппай опат тапты тіпті қыршын жасында.
Сойыл құмар содырлар да қасіреттен тосылып,
Бейуақ тамған бейкүнә хан басу болды ашуға
(В.Шекспир, 1982:87).

Трагедиядағы негізгі тартыс – осы бір-бірімен қырқысқан-егескен Монтеки мен Капулетти әулеттерінің қақтығыстары. Соның салдарынан бір-біріне ғашық Ромео мен Джульетта ақырында қайғылы қазаға ұшырайды. Ромео – Монтекидің ұлы, Джульетта – Капулеттидің қызы. Капулетти өзінің осы мұрагер жалғыз қызын Верона князі Эскалдың туысы жас жігіт граф Париске қосқысы келеді. Әулеттер арасындағы қақтығыстардың өрши түсуін Капулеттидің қызы Джульетта мен Монтекидің ұлы Ромеоның бір-біріне ғашық болуы да ушықтыра түседі. Сонымен бірге Джульеттаны әкесі Капулеттидің князь Паристің сырттай айттыруына көнуінен және оны естіген қызының күйінуінен-күйзелуінен қайшылықты жағдай күрделенеді. Бұл хабарды баяндаушы Джульеттаның анасы леди Капулеттидің монологы да тағдыр шындығын көрермендерге мойындатады:

Ендеше, қызым, Веронада жетпей-ақ сенің жасыңа,
Бала сүйіп, жар сүйіп отырған қыз аз емес,
Бұғанаң қатып, буының болса бекіді.
Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні:
Парис саған құда түсті бүгін кеп
(В.Шекспир, 1982:105).

Пьеса арқауындағы тартыстың өрши түсуіндегі оқиғалар (Лоренцо пірәдардың құжырасында Ромео мен Джульетта екеуінің некелесуге ұйғарым жасауы, леди Капулеттидің немере інісі Тибальттың Ромеоның досы, князьдің туысы Меркуциомен жекпе-жек семсерлесу кезінде өлгені, оның өліміне Ромеоның кінәлі саналуы) да тұрмыстағы туындауы мүмкін қақтығыстар зардаптарын байқатады. Осы арада драматургия поэтикасын арнайы зерделеген академик Р.Нұрғалиевтің ғылыми тұжырымын назарға аламыз: «Классикалық әдебиеттегі трагедияларда дара тұлғаның әлеуметтік-қоғамдық қайшылықтары мен кереғар қайшы келуі, бітіспес күреске түсуі көрсетілген. Трагедия қаһармандары сұм заманының қатыгез әдеттері мен шайқаста опат болады, олардың алдарында тас қамалдай неше түрлі кедергілер, асу бермес тосқауылдар тұрады; трагедия асқақ рухты

қайсар жанның алапат күресін бейнелейді. Трагедия қаһарманы теңіздей сұрапыл тебіреніс құшағында; ол өз ішіне терең бойлайды, қамырықты, қайғылы, азапты хал кешеді; кедергі, қарсылықтарымен қаймықпай күреседі» (Р.Нұрғалиев,1991:10).

Трагедиялық туындылардың поэтикалық құрылымының оқиғалары дамуындағы шиеленістердің шарықтау шегінің ақырында басты кейіпкерлердің қайғылы-мұңды, зарлы диалогтары да, монологтары да тартыс психологиясы аясындағы кейіпкерлердің даралана мінезделуін танытады. В.Шекспирдің осы трагедиясының соңындағы Джульеттаны өлдіге санап соның моласының жанында өзін өлтіруге ұмтылған Паристі шайқаста Ромео өлтіреді. Осы арада суреткер Мұхтар Әуезовтің «Қарагөз» трагедиясындағы айттырып үйленген Қарагөз жан жүйесінің өзіне бұрылмағанына, тек қана Сырымға ғашық болғанына күйзелген, ақырында Қарагөз өлімінен кейін рухани оңала алмай құлаған кейіпкер Нарша бейнесімен осы Парис тағдырының бейнеленуіндегі поэтикалық үндестікті аңғарамыз. В.Шекспир кейіпкері Парис пен М.Әуезов кейіпкері Нарша бейнелерінің даралана мінезделуіндегі ортақ ерекшелік – екеуінің де өздеріне атастырылған арулардың (Джульетта мен Қарагөз) басқа адамдарға ғашық болуларынан азап шегетіні, бірақ сол аруларға деген адал ықыластарынан айнымайтындықтары жоғары адамгершілік сипатымен бейнеленеді. Пьесаның бірінші пердесінің екінші көрінісіндегі граф Паристің атақ-дәрежесіне, ақыл-парасатына лайықты қалпымен, инабаттылықпен Монтеки мен Капулетти әулеттерінің қырқыса бермей, татулыққа жетуін тілейтіні, ал өзінің әлі балигатқа жете қоймаған Джульеттаны өзіне жар етуді қыз әкесі Капулеттиге мәлімдеуі де бітімгершілік рухында баяндалады. Ал Джульеттаға анасы леди Капулеттидің баяндауындағы Парис тұлғасының бейнеленуі де өмір шындығының ақиқатын көрсетеді:

... Өз ақылың жетпесе
Үніл жұрттың көзіне.
Кел сосын бір шешімге.
Мұндай бақытқа
Жеткендер де арманда,
Жетпегендер де арманда.
Балық тереңді қаласа,
Әдемі сурет асыл жақтау қалайды.
Не данышпан кітаптар да базарда,
Келіспесе түптеуі

Ілікпейді назарға.

Сен де өзінді салыстырып көр онымен

Кішірейіп, қораштанып қалмайсың ба қасында?

(Шекспир,1982:105-106).

Пьесаның үшінші пердесінің төртінші көрінісіндегі Джульеттаның әкесі Капулеттидің балдызы Тибальттың өлімі кезінде құдалық, үйлену рәсімін жасаудың қолайсыздығын айтқан, ол рәсімді алдағы бейсенбіде белгіленуін күткенінен Паристің сыпайылық мәдениеті де байқалады:

Аза кезі құдалыққа қол емес,

Қызыңызға тағзым етіңіз, милледи

(В.Шекспир,1982:149).

Некелесу рәсімінің алдағы бейсенбіге қалдырған қайнатасының шешімін құрметтеу сөзі, сол сәтте Джульеттаны көріп сүйсінгені («Бақытты сәт бұл неткен! Зайыбым қандай әдемі!»), Джульетта мен Лоренцо пірәдардың оңаша сұхбаттасуына мүмкіндік жасап кетуіндегі сөзі («Сұхбатқа бөгет болмайын, бейсенбіде кездесеміз ғой біржола, оған дейін қолыңызды сүйе тұрайын») (Shakespeare,1982:181-183) – бәрі де өзі сүйген аруының жауап сезімін есепке алмай-ақ жар еткісі келетін бейбақ еркектер тағдырын сезіндіреді. Ал, осы граф Паристің Джульетта бейітінің басына пажымен бірге гүл әкеліп қойып тұрғандағы монологы да өзін қаламаған арудың рухына да мәңгі тағзым ететіндер сезімін байқатады:

Көк мәрмәрдың астында мәңгі ұйықтап,

Жат осылай гүлге толып жан-жағың.

Көз жасымды көк тасыңа құйып сап,

Шерімді бір тарқатайын, арманым.

Ертең тағы құшақ-құшақ гүл тасып,

Кетем жауып қабіріңнің көк тасын

(В.Шекспир,1982:206).

Пьеса сюжетінің шарықтау шегіндегі осы граф Паристің Джульетта бейітіне келген Ромеомен шайқаста өлгені де, өлер сәтіндегі соңғы сөзі де өзі сүйген аруын ардақтаған адал ықылас иелеріне ортақ ұстаным беріктігін дәлелдейді:

Тас болмаса жүрегің,

Мені апарып қой Джульеттаның қасына

(В.Шекспир,1982:208).

Классикалық драматургияның туындыларындағы көркемдік жалғастық – кейіпкерлердің

даралай мінездеме бейнеленулеріндегі поэтикалық үндестіктер арқылы байқалатын ерекшелік. В.Шекспирдің кейіпкері граф Паристің ару Джульеттаны өзіне жар еткісі келгені, оны қыз ата-анасының қабыл алғаны, бірақ Джульеттаның Париске әйел болуға ықыласыздығы, тек қана Ромеоға ғашық болғаны, ақырында ғашығына қосылу мұратына жете алмай қаза болғаны – суреткер жазушы Мұхтар Әуезовтің «Қарагөз» трагедиясындағы кейіпкерлер тағдырлары бейнеленулерінен поэтикалық үндестік сипатымен байқалады. Әрине екі трагедия оқиғалары өтетін тарихи кезеңдер, географиялық мекендер, халықтық-этнографиялық, этнологиялық өзгешеліктер айқын көрінеді. В.Шекспирдің кейіпкері граф Парис секілді Мұхтар Әуезов пьесасындағы кейіпкер Нарша да айттырылған қалыңдығы ару Қарагөздің ықыласын өзіне аудара алмағанына күйзелген сезім отына өртенген жан. Пьесаның бірінші актісінің бірінші суретіндегі жанындағы күйеужолдасы, ақын, сал Асанның шырқаған әніне де, күйеу болып келе жатқан өзіне арнаған жырына да селт етпей, күйзеле тебіренген монологы көрермендер көңілінде алаңжар сезімге бөлейді:

«Нарша. Біздей жанның кейісі не боу керек, сезбеймісің? Қол-аяғым сау, басым аман, өзім жас. Ағайынның аялаған баласымын. Тоқпақ жалды торының үйіріндей қалың Досан бірімін. Өзімдей салтанатты қайныма келе жатырмын. Қыз...қызық...думан, той. Тек сонда да менде арман бар. Саған соны айтпақпын. Менің дертім – Қарагөз...» (М.Әуезов,1998:255-256). Ал жанындағы сал, ақын Асанның сұрағына («Енді не жетпейді? Қарауылдың асылы, күміс бәйтеректегі бұлбұлы Қарагөз болғанда, сен оның алған жары екенсің, не тілейсің? Мен ұқпадым» (М.Әуезов,1998:256)) Наршаның қайтарған жауабы да өмір кеңістігіндегі аруларға ғашық болған еркектердің ықыласы қабылданбаған мүшкіл психологиялық хал-ахуалын көрермен көңіліне ұялатады: «Нарша. Өзге кебін айтып не қылайын. «Көңілімді ала алмасаң, қарамасаң қабағыма, мені құшпайсың, маған берген малыңды құшасың», – деді ғой» (М.Әуезов,1998:256).

М.Әуезов пьесасындағы кейіпкер Наршаның қайын әжесі Мөржан да, қайын атасы Жарылғап та В.Шекспир кейіпкері Паристің күйеубала болуын мәртебе көріп, оны мақтаныш тұтқан ерлі-зайыпты Капулеттилермен тектес сезіледі. Бұл – қыз перзентінің бақытты, салтанатты, сәулетті берекелі тұрмыс пен өмір сүруін тіөеуші адамзат ортасындағы барлық ата-анаға

ортақ көңіл-күй психологиясы. Суреткерлер В.Шекспир мен М.Әуезов пьесаларының арқауындағы кейіпкерлер граф Парис пен мырза Нарша тағдырларындағы трагедиялық жағдай – олардың өздерін жүректері қаламаған арулардың (Джульетта, Қарагөз) ата-аналарымен құдаласып үйлену шешімдерін жасағандығы. Бұл – арулардың шынайы махаббат сезімін қанша әуреленсе де иелене алмаған еркектердің ортақ трагедиялық тағдыры. «Қарагөз» пьесасының төртінші актісіндегі алтышы суретте есі ауысқан Қарагөзбен бірге науқас жағдайға ұшыраған Наршаның монологтары да ару әйел махаббатын өзімшілдік құрбандығына айналдырған еркектің рухани дағдарыспен, торығумен жүйке сырқатымен науқас халге түскен адамның жан сырын танытады: «Нарша. Қарагөз жазылмас, маған да жазылу жоқ... Тойсары. Қайтесің қарағым...сені де күйзелткен жар жолдасың шығар. Ағайын: «Қарагөзді төркініне жібер, төсек жаңғырт, еңсенді көтер», – деді. Ол қолдан келмейтін болды.

Нарша. Қарагөзден айрылар шамам жоқ еді. Әруағымды, бағымды аман сақтаймын деп шыдап көрмедім бе, отты бүркеп етегіммен?.. Оның бәрінің үстіне, қандай ынтық ем мен өзім де Қарагөзге. Ол сұлулық гауһары емес пе еді?! Қа-а-ай-тейін?!» (М.Әуезов,1998:297).

Ал, есі ауысып жынданған Қарагөздің ғашығы Сырымды қайтадан көрсе жазылып кетуінен үміттеніп, Нарша Сырымды арнайы шақыртады. Пьеса сюжетінің шиеленісі мен шарықтауы тоғысқан осы сәтіндегі Қарагөздің есін кіргізу үшін Сырымның тебіреніс жыры шығарманың көркемдік шешімін айқындайды. Сырымның өлеңін тыңдаған сәтте психологиялық құбылысқа ұшыраған Қарагөз де өледі, оның өліміне жылаған Сырымның монологынан («...Бүгін мені қуған жау енді мені Қарагөз қабырының басынан табады. Ортағы жоқ, Қарагөз ешкімнің, менікі?!) кейінгі сәтте Наршаның құлауы да болмыс шындығын дәлелдейді: «Нарша (шұғыл түршігіп, қозғала беріп). Неге?! Неге?! Неге олайша дедің сен, Сырым!? Ортағы жоқ! Бәсе, ортағы жоқ ешкімнің? Тек саған ба, маған ба? Жетпеп пе еді?..Енді де менен бөлмек пе ең? Жетті!... Же... (Ұмтыла беріп, булығып жастыққа сылқ құлайды)» (М.Әуезов,1998:302).

Нәтижелер мен талқылау

Классикалық туындылардағы тартыс (конфликт)психологиясы–отбасыларындағыата-аналар мен олардың ұл-қыздары көзқарастарының

сәйкес келмеуінен туындайтын әлеуметтік-тұрмыстық құбылыс. В.Шекспирдің «Ромео мен Джульетта» және М.Әуезовтің «Қарагөз» пьесаларындағы кейіпкерлер тағдырларының трагедиялық жағдайда аяқталуы да осындай тұрмыстық ұстанымдар мен сезім шынайылығы арасындағы қайшылықтарға негізделген. В.Шекспир трагедиясындағы Джульеттаның ата-анасы ерлі-зайыпты Капулеттилер де, М.Әуезов трагедиясындағы Қарагөздің әжесі Мөржан мен әкесі Жарылғап та қыз перзенттің дәулетті, атақты адаммен қосылып, бақытты, берекелі тұрмыс пен өмір сүруін тілеушілер. Ал, В.Шекспир трагедиясындағы Ромеоның әжесі Монтеки де, М.Әуезов трагедиясындағы Сырымның әжесі Жабай да балаларының ата-ана ұйғарымымен өмір сүруін қалайтын адамдардың ортақ бейнесі. Суреткерлер шынайы мөлдір сезім, ғашықтық, махаббат сезімінің дәстүрлі қалыптасқан тұрмыстық ұстанымдар шеңберіне сыймайтын болмысын басты кейіпкерлерінің (Ромео мен Джульетта және Сырым мен Қарагөз) тұлғаларын даралай бейнелеу арқылы дәлелдеген. Сонымен бірге, өзінің ғана таңдау танымымен өмір сүретін, өзіне жар болған арулардың шын ықыласын иелене алмағанына күйзелумен, күйінішпен өмір сүретіндер тағдылары да аталған пьесалардағы («Ромео мен Джульеттадағы» – граф Парис, «Қарагөздегі» – Нарша) бейнеленуімен дәйектелген.

Классикалық драматургия туындыларындағы жанама кейіпкерлер де пьесалар сюжеттеріндегі тартыстарда және басты кейіпкерлердің даралана мінезделуінде ықпалды орын алуымен ерекшеленеді. Атап айтқанда, «Ромео мен Джульетта» пьесасындағы Ромеоның достары Меркуцио, Бенболио, леди Капулеттидің немере інісі Тибальт, т.б. – тартысты-қақтығысты оқиғалар кезіндегі белсенді іс-әрекеттерімен көрінеді. «Қарагөз» пьесасындағы Қарагөздің жеңгесі Ақбала, Сырымның достары Дулат, Қоскелді, Дәулеткелді, Наршаның шешесі Текті құдағи, Наршаның ағайыны, бас құда Тойсары, т.б. – бәрі де шығарма желісіндегі оқиғалар барысында басты кейіпкерлердің даралана тұлғалануында қосымша поэтикалық ажар беруімен байқалады. «Ромео мен Джульетта» пьесасындағы Франциск тақуалары Лоренцо пірәдар, Джованни пірәдар – екеуі де адамдарға адамгершілік-имандылық қасиеттер дарытушы, қиындықтар кезінде рухани демеу беруші тұрғысында бейнеленген. Сонымен бірге, В.Шекспир трагедиясындағы Верона князі Эскал бейнесі арқылы драматург халықтың ауызбіршілікпен, татулықпен өмір сүруін ойлаушы, қақтығыстарды туындатушы-

ларды айыптаушы, араздықтарға тиым салушы көсем басшылардың көркем жинақталған тұлғасын даралап мінездеген. Пьесаның бірінші пердесінің бірінші көрінісіндегі Капулеттидің қызметшілері Самсон, Грегорио, леди Капулеттидің немере інісі Тибальт және Монтекидің қызметшісі Аврам, ағайыны Бенболио – бәрі төбелесіп жатқанда, екі әулеттің тоқталмайтын қырқысуынан әбден мезі болған қала тұрғынының олардың бәрін құртуды айтқанынан кейінгі сахнаға нөкермен шыққан Верона князінің монологынан халық бірлігін бұзушыларды айыптайтын, елдің берекелі тұрмысын қорғаушының қайраткер тұлғасын таңимыз:

«Князь.
Опасыз өңшең, тыныштықтың жендеті,
Көк темірді ағайынның пәк қанына суарған.
Дұрдараздықтың дүлей өртіне
Су орнына қан шашып
Масайраған өңшең хайуан,
Мен сендерге не дедім?
Жан керек болса егер де
Қылышты тастап нас қолдан
Пәрменіме құлақ ас.
Монтеки мен Капулетти,
Бір емес не екі емес,
Үшінші рет осымен
Қайдағы бір қаңқуына бола бейпілдің
Бейбіт елдің берекесін алдыңдар.
Веронаның жақсы менен жайсаңы,
Міне, осымен үш рет,
Қартайғанда түріп тастап білегін
Қолдарына айбалта ұстап тот басқан.
Соның бәрі – мына сендердің кесірің.
Бұдан былай бір-біріне
Қол көтерсең осыдан,
Бастарыңмен қош айтыса беріндер.
Таратындар мынау дырдуды
(В.Шекспир, 1982:91-92).

«Ромео мен Джульетта» трагедиясының соңғы сахналық көрінісінде Ромеоның әжесі Монтекидің Джульеттаға, ал Джульеттаның әжесі Капулеттидің Ромеоға алтыннан ескерткіш қоятындарын мәлімдеп, бір-бірімен табысу-татуласу сәтіне дәнекер болған, егесулер ылаңынан туындаған қасіреттің зардабын баяндаған Верона князінің монологы да драматургтің көркемдік шешіміндегі гуманистік мәнін айқындай түседі:

...Қайдасындар Капулетти, Монтеки,
Қайырымсыз бір-біріне қанды көз.
Егестерің, міне, немен бітті енді,

Махаббат өзі жаза алады көр сезімді шеменді!
...Сіздер келген бұл мәмле кеш болмаса неткені,
Жылтыраған күннің нұры бұлтты жарып өтпеді.
Әуелі біз сараптайық ақылға сап қазаны,
Сосын барып ойласармыз сіздер тартар жазаны.
Бірақ, Ромео мен Джульеттаның
Оқиғасы ажалы
Жарық дүние көкірегінде
Мәңгі шер боп қалады
(В.Шекспир,1982:218).

Ал, суреткер Мұхтар Әуезовтің «Қарагөз» трагедиясындағы басты кейіпкерлер Қарагөз бен Сырымның тұлғалық даралануы фәни мен бақи дүние тұтастығын танытатын көркемдік шешіммен берілген. Қайтыс болғанына қырық күн өткен Қарагөз қабірін құшақтап жатып ұйықтап кеткен Сырымның түсіне кірген Қарагөз монологы арқылы драматург ғашықтардың қосыла алмаса да сүйгеніне мәңгілік бақыт тілеуші жомарт пейілді, ішкі жан сұлулығы болмысын көрерменге сезіндіреді. Фәни дүниеде қосылып бірге өмір сүру бақыты бұйырмаса да ғашығының тірі дүниеде жарқылдап, жайнап, тұлпарша шауып, қыранша самғап, тек қана өрде, биікте болуын тілеу ғашықтар рухының қуаттылығы екендігін суреткер драматург Қарагөздің түс аянындағы монологтарымен өрнектеген: «Қарагөз (Бағғы, сау, сұлу қалпында. Нажағай, күн күркірейді). Ей, Сырым!.. Жалғыз-ақ сөз тапсырамын. Сен еркексің. Еркек бол да екеуіміздің басымызды ақта! Сенің бойыңда оған жетер қуат бар. Сен жалындаған жанды сөздің иесісің. Көңіліңді бекітіп, күйіңе түссең, сенің аузыңнан өрттей ыстық сөз шыққалы тұр. Бу беліңді бекемірек!.. Шеш күрмелген тіліңді! Мені де, өзінді де ақта! Тапсырамын осыны! Сынған ер жамалады, сыны біткен көңіл қайғысын сөзбен жазады. Сенің дауысың биік қалың тоғайдың басын теңселткен қатты дауылдай аңқып ессін! Сенің бетіңе тура қарар жау болмас. Дауыл мен жауын да жай ұшырған жапырақтай болып өшеді, жоғалады. Шеш тіліңді! Оян, серпіл! Сөйле! Сөйле!» (М.Әуезов,1998:303). Бұл – ғашықтардың мәңгі өлмес қуатты рухының монологы. Қарагөздің өршіл рухты сөздерін түс аянында естіген кейіпкер Сырымның серпіле оянып, қайраттануға, жігерлене өмір сүруге шақырған үндеу сөзімен айбындана жыр толғауы да әлемдегі осындай тағдырлас ғашықтар тұлғаларын көз алдымызға елестетеді:

«Құйыл сөзім, құйыл сөзім, қиылмай,
Таудан аққан тас бұлақтың суындай!
Ортқып ойнап, көбіктен де аспанда,
Ішін тартып аласұрған құйындай.
Жалынындай түндегі өрттің жалаңша,
Жансын жаным, ақсын қаным тиылмай.
...Менің қамшым оқ жыланнан өрілген,
Қолда найзам жай отымен үштелген.
Кесілгенше , кесілгір тіл, сөйлеп бақ!
Құдіретім, қылығыма куә бол!
(М.Әуезов,1998:304).

Қорытынды

Классикалық драматургияның көркемдік жалғастық дәстүрі Қазақстанның жана тарихындағы жана туындыларға (Т.Тебегенов, 2019:132) ұласып отыр. Әлем өркениетінің көпғасырлық тарихындағы көрнекті драматургтердің сахналық туындыларына арқау болған өмір шындығы оқиғаларының, түп тұлғаларының тартыс (конфликт) поэтикасымен бейнеленуі, суреттелуі – жаңғыра жалғасатын өміршең дәстүр. Жаңа дәуір әдебиетіндегі көркемдік жалғастықпен жаңғыра дамуы арқылы сөз өнерінің эстетикалық ықпалды қызметі мәңгілікке ұласады. Әдебиеттанушы ғалым М.Базарбаевтың ғылыми тұжырымы бойынша: «Көркемдік мұра – «мәңгілік құндылық» болып есептелінетін біздің осы дәуірімізге дейін ұрпақтан-ұрпаққа сақталынып келе жатқан өлмес, өте құнды мәдени мұра. Көркемдік мұраның құндылығының өзі осы өміршендігінде, шығармада көтерілген мақсаттың ескірмейтіндігінде, яғни мәселенің мәңгілігінде, мазмұн мен тіршілік бар жерде мәңгі болатын тартыста, бүкіл адамзат мүддесі қор қылатындығында. ...Ондай туындылармен сан ғасыр өкілдері сырласып, пікірлесе алады. Классикалық шығармалар мен жаңа ұрпақ арасындағы осы әңгіме (диалог) барысында ол туындының мазмұны өзгеріп қана қоймай, байи да түседі. ...Осыдан барып мұраның өміршендігі, өнімділігі, оның адамдарға «қайта оралу» және «қайта өркендеу» дәуірі туады» (Әдебиеттану, 1998:190-191).

Қорыта айтқанда, драматургия туындылардағы тартыс психологиясы және кейіпкерлерді даралай мінездеу арқылы әлем өркениетіндегі жалпыадамзаттық адамтанудың гуманистік-философиялық ұстанымдары айқындалады.

Әдебиеттер

- Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш: Зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
- Қабдолов З. Сөз өнері: Оқулық-монография. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2014. – 496 б.
- Нұрғалиев Р. Арқау: Екі томдық шығармалар. – Алматы: Жазушы.Т.І: Айдын: Қазақ драматургиясының жанр жүйесі: Монография, 1991. – 576 б.
- Ордалиев С. Конфликт және характер. – Алматы: ҚМӘКБ, 1964. –183 б.
- Рүстембекова Р. Майлин драматургиясы. –Алматы:Жазушы, 1969. –120 б.
- Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы: Монография – Алматы: Жазушы, – 1971. – 416 б.
- Тебегенов Т.С. Көп томдық шығармалар жинағы. Т. VII: Тәуелсіз Қазақстан әдебиетінің драматургиясы: Монографиялық оқу құралы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Ұлағат» баспасы, 2019. – 200 б.
- Шекспир В. Таңдамалы. – Алматы: Жазушы. Т. II: «Антоний мен Клеопатра», «Король Лир», «Ромео мен Джульетта», «Макбет», сонеттер. – 1982. – 656 б.
- Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 3-том: Мақалалар, әңгімелер, аудармалар, пьесалар. 1921-1929. – Алматы: Ғылым, 1998. – 392 б.
- Әдебиеттану. Терминдер сөздігі/ Құрастырушылар: З.Ахметов, Т.Шаңбаев. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.
- Abdimomynov Y.B., Abdikadyrova T.R. Problems of humanism in M.Auezov's stories. - Journal of advanced research in dynamical and Control systems, 2019. - 409-418 p.
- Cefalu P. Tragic Cognition in Shakespeare's Othello.-London and New York: Bloomsbury, 2015. - 201p.
- Book review/ DOA Journals. - Multicultural Shakespeare, 2016. №1. -13 p
- Шекспир У. Мәдени мұра бағдарламасының кітап сериялары. – Астана: Әлем әдебиеті кітапханасы, 2004. – 688 б.
- Шекспир У. Полное собрание сочинений в одном томе. – Москва: издательство «Альфа-книга», 2017. – 178 с.

References

- Baitursynov A. (2003) *Ádebiyet tanytqysh: Zertteý men óleńder* [Literature: research and poetry] (In Kazakh)
- Qabdolov Z. (2014) *‘Sóz óneri: Oqýlyq-monografiya* [The Art of the Word: textbook-monograph] (In Kazakh)
- Nurǵaliev R. (1991) *Arqaý: Eki tomdyq shyǵarmalar* [Arch: essays in two volumes] (In Kazakh)
- Ordaliev S. (1964) *Konflikt jáne harakter* [Conflict and character] (In Kazakh)
- Rústembekova R. (1969) *Mailın dramatýrǵıasý* [Mailin Drama] (In Kazakh)
- Tájibaev Á. (1971) *Qazaq dramatýrǵıasynyń damýy men qalyptasýy*. Monografiya [The development and formation of the Kazakh drama] (In Kazakh)
- Tebegenov T.S. (2019) *Kóp tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. T. VII: Táýelsiz Qazaqstan ádebietiniń dramatýrǵıasý: Monografiyalıq oqý quraly* [Vol. VIII: dramaturgy of literature of independent Kazakhstan: monographic textbook] (In Kazakh)
- Shakespeare W. (1982) *Tañdalǵan «Antonı men Kleopatra», «Koról Lır», «Romeo men Djýletta», «Makbet», sonetter* [Selected « Antony and Cleopatra»,» King Lear»,» Romeo and Juliet»,» Macbeth», sonnets] (In Kazakh)
- Áyезov M. (1998) *Shyǵarmalarynyń elý tomdyq tolyq jınaǵy. 3-tom: Maqalalar, ángimeler, aýdarmalar, pesalar* [The complete works in fifty volumes. Volume 3: Articles, short stories, translations, plays] (In Kazakh)
- Ádebiettaný (1998) *Terminder sózdigi/ Qurastyrýshylar: Z.Ahmetov, T.Shańbaev* [Dictionary of terms / compiled by: Z. Akhmetov, T. Shanbayev] (In Kazakh)
- Abdimomynov Y.B., Abdikadyrova T.R. (2019) *Problems of humanism in M.Auezov's stories.-Journal of advanced research in dynamical and Control systems* (in English)
- Cefalu P. (2015) *Tragic Cognition in Shakespeare's Othello.-London and New York: Bloomsbury* (in English)
- Book review(2016) *DOA Journals.-Multicultural Shakespeare. Volume 13* (in English)
- Shakespeare W. *Madeni mura bagdarlamasynyn kitap serialary* (In Kazakh)
- Shakespeare W. *Complete works in one volume* (In Kazakh)